

Eesti ja soome keele igivanad erinevused

Eesti keele kui tugevasti flektiivse ja analüütilise keele tüpoloogiline erandlikkus põhiolemuselt aglutinatiivses ja sünteetilisest uurali keeleperes on üldtuntud seik. Selle erandlikkuse praktiliselt ainuvalitsevaks seletuseks on eesti keele algse aglutinatiivsuse ja sünteetilisuse taandumine indoeuroopa keelte mõjul. Julgen selle seletuse ainuõigsuses tõsiselt kahelda.

Vähemalt selles mõttes, et eesti keele väidetavast varasemast lausaglutinatiivsusest ja -sünteetilisusest pole ju piisavalt evidentsi. Poole tuhande aasta tagused vanimad eesti keele kirjanekud ei erine kuigivõrd tänapäevasest eesti keelest. Kirjanekute ajapiirist tahapoole avaneb aga üksnes fantaasia mängumaa, kus ilmuvad platsi algkeele- ja keelepuuideed.

Kui loobuda sellest algkeelte ja keelepuude iganenud kinnisideest ning lähtuda ainuüksi tänapäeva uurali keelte evidentsist, muutub kogu pilt nende keelte ajaloolisest taustast. Pole enam tarvis iga hinna eest seletada nende keelte ühisusi ja erinevusi ühest ühisest algallikast lähtuvalt, vaid võib võtta arvesse kogu teadaoleva ajaloolise ja kaasaegse faktoloogia, üritamata kohandada seda traditsiooniliste mallidega.

Eesti ja soome keel on teineteisest oluliselt erinevad. Vähemalt osa nendest erinevustest võib seletada ajaliselt väga kaugete erinevate keeleliste lähteallikatega, mõeldavalt kogu nende erinevate keeltega, millest sarnastumise teel moodustusid lõpuks tänapäeva uurali keeled.

Kui uurali keelte moodustumisprotsess kulges tõesti enam või vähem erinevate keelte sarnastumise teel, võis üheks sar-

nastajaks olla teatud *lingua franca*, hädapäraselt tarvitusele võetud abikeel. Sellisel juhul on aga selge, et uurali keelte ajaloo uurijad rekonstrueerivad just seda *lingua francat* kogu tema ebatäielikkuses ja nappuses uurali algkeele pähe.

Sellisel rekonstrueeritud „algkeelest” pole võimalik teha mingeid järeldusi kõnealuste kunagiste tegelike keelte kohta, kuigi sageli nii talitatakse, s.t. harrastatakse täielikult ebateaduslikku „tagasirekonstruktsiooni” ehk – teisiti öeldes – rekonstruktsioonist lähtuvat edasirekonstruktsiooni.

Jätkates sellelaadset mõttekäiku, pole põhjust kõnelda ka läänemeresoome algkeelest kõige sellest tulenevaga. Peatugem hetkeks läänemeresoome algkeele küsimuse juures. Viimane, nn. Würmi-Valdai mannerjää, mis küündis oma maksimumi ajal 20 000–15 000 aasta eest Põhja-Saksa, Poola ja Leeduni, hakkas sulama ja mannerjää lõunaserv põhja suunas taanduma. Sobivas kauguses mannerjää servast, kus juba kasvas piisav taimestik, et sellesse võinuksid elama asuda loomad, nihkusid kiviaegsed kütid-kalastajad-korilased mannerjääle järele.

Mannerjää sulamisveed moodustasid suuri jõgesid, järvi ja soid, küttimiseks ja kalastamiseks sobivat kuiva maad oli vähe. Lisaks oli tarvis umbes 10 ruutkilomeetrit maad ühe inimese äraelatamiseks. Inimasustus oli seega äärmiselt hõre. Kus pidi nendes tingimustes asuma see paik, kus kõneldi tollast või tulevast ühtset läänemeresoome algkeelt? 12 000 aasta eest asustas inimene mannerjääst vabanenud ja vee alt väljaulatuva Eesti osa ja 10 000 aasta eest vastava Soome osa.

Sealtpeale nad Eesti ja Soome alal elunesid, küttisid ja kalastasid ning jätkasid ka kõnelemist. Mille kõnelemist? Mis keelt või keeli nad rääkisid? Seda me ei tea ega saa vist kunagi teada. Aga oletada – iseeneselt küsida ja ise vastata – võime küll. Ega ometi läänemeresoome algkeelt? Miks ka mitte. Aga alles olime kimpus sellega, kus selline algselt paiknes, moodustus või kust mujalt võis ta siiakanti saabuda.

Nii et läänemeresoome algkeelt vaevalt. Asustuse hõreduse tingimustes olid kütid-kalurid ometi väga liikuvad. Nad jälitasid laialdaselt retklevaid loomakarju, kalastasid seal, kus see oli hetkel otstarbekas. (Näiteks tollases Pärnu jõesuus asuvas Pulli kalastuspaigas peatusid nad 11 500 aasta eest ainult suviti, mida tõendab haviluude puudumine paiga kultuuri-kihi arheoloogilises leiuaaineses.) Mis keelt nad oma kaaslastega ka igapäiselt ei kõnelnuks, puutusid nad ajuti kokku muusuguse keelepruugiga inimestega. Mõeldava keelebarjääri ületamiseks pursiti siis nende naabritega midagi, millest mõlemad pooled aru said, s.t. *lingua francat*. Mingi seesugune *lingua franca* võis tulla kasutusele umbkaudu kogu praegusel läänemeresoome keelte leviku alal, tõenäoliselt veel laiemaltki, sest hoopis isesuguse indoeuroopa keelekuju kõnelejaid polnud tollal veel ligilähedalgi. Ala põhjaosas puututi kokku lapi ja kirdeosas samojeedi keelekuju kõnelejatega ning sealgi kasutatud *lingua franca* on jätnud praeguseks nii läänemeresoome ja / või lapi kui ka samojeedi (eriti geograafiliselt lähematesse põhjasamojeedi) keeltesse rohkesti ühisjooni, millest 12 mulle enim silma hakanut olen ka üles lugenud (vt. näit. Künnap 1998a: 90–94). Ala lõunaosas oli kontakt Dneprini ja kaguosas Volgani ulatuvate keelekujudega, mille mõjud on tugevamad praegustes idapoolsemates läänemeresoome keeltes, eesti keele alal tema kaguosas praeguses Võru murdes.

Eriti viimase asjaolu tõttu olen jõudnud nüüd punktini, kust edasi ma enam ei saa opereerida nende abstraktsioonidega *eesti keel* ja *soome keel*, mida ma eespool seni teadlikult kasutanud olen. Edasiseks vaatluseks on otstarbekas lahutada eesti keelest see Võru murre (ja koos temaga ka teised lõunaeesti murded – Mulgi ja Tartu) kui kunagisest omaette keelest – tšuudi keelest – põlvnevad. (Muidugi on ka *tšuudi keel* omaette abstraktsioon.) Küllap oleks otstarbekas samal moel lahutada soome keelest mõned tema murdealad, kuid ma ei oska seda päris üheselt teha. Igatahes tuleks kõrvale jätta soo-

me murrete tugevasti eestipärane edelaosa ja eesti murrete tugevasti soomepärane põhjaranniku keskosa.

Järelejäänud osas räägin ma siis jälle abstraktsioonidest *eesti keel* ja *soome keel*. Needki kaks (minu poolt uuesti ümberabstraheeritud) keelt on teineteisest oluliselt erinevad. Mitmed erinevused on seejuures arvatavasti igivanad. Ma ei söanda ammendavat nimekirja koostada – nii kaugel me veel pole. Pigem katsun igivanade erinevuste olemasolu tajutavaks teha mõnda üksikusse neist veidi põhjalikumalt süüvides.

Kõigepealt viitaksin sellele, et olen eesti keele igivanaks iseärasuseks pidanud *a*-mitmust (Künnap 1997: 136), mis pole soome keelele omane. Kõik katsed tuletada eesti *a*-mitmust eesti-soome (läänemeresoome, laiemalt soome-ugri või koguni uurali) *i*-mitmusest on minu meelest üsna ebaõnnestunud. Vastavatesse häälikuloolistesse seletustesse võib uskuda ainult see, kelle usk ka uurali ja/või soome-ugri algkeelesse ning lisaks ettenähtud vahealgkeeltesse on kõigutamatu. Ma tahan sellega öelda vaid seda, et olemasolevad seletused lähtuvad silmnähtavalt ühte väravasse mängimise reeglitest: *a*-mitmus peab olema saadud *i*-mitmusest! Kuidas ta muidu saaks üldse olemas olla?! Aga, ennäe, saab ja on. Ma mõtlen ikka sellistele põhjaeesti murdevormidele nagu *kahjama* 'kahetsema', *kahjatsema* id., *kondakas* 'kondine', *püstand(-)* 'püstaed, püst-', *püstasilmi* 'suurisilmi', *rista-rästa* 'risti-rästi', *varjatus* 'varjutus' jt. Vaevalt et neid kõiki võib seletada *i*-mitmusest lähtuvaiks, millega ühtlasi langeb raske kahtluse alla ka *a*-mitmuse enda tagasiviimine *i*-mitmusele.

Ka olen ma hoiatanud kuulutamast põhjaeesti murretes kasutatavaid *t*-tunnuselisi mitmuse obliikvakäändeid, mis pole omased soome keelele, väga nooreks või hoopis hilistekkeliseks nähtuseks (Künnap 1997: 136–137), sest neil on vasted ka samojeedi keeleperes. Kui keegi aga rekonstrueerib mitmuse obliikvakääneteta läänemeresoome algkeele, on ta tõele ilmselt väga lähedal, ainult et see tõde on mitmuse

obliikvakääneta ja paljude muude vormideta puudulik vahenduskeel – läänemeresoome *lingua franca*, mitte aga mõni tegelik varem olemas olnud täisväärtuslik keel. Meie esivanemad kõnelesid ka kümnete tuhandete aastate eest normaalset keelt, kus olid loomulikult olemas ka mitmuse obliikvakäänded, seejuures eesti keeles (õieti selle eellaskeeles) võimalikult ka *t*-tunnuselised. Läänemeresoome keelte kunagise vahenduskeeles – defektiivse *lingua franca* – rekonstrueerimine (aga muud polegi ju võimalik rekonstrueerida!) ei muuda seda fakti olematuks.

Olen seisukohal, et eituspartikli *es ~ is* varasem ulatuslik kasutamine põhjaeesti murretes on samuti eesti keele igivana iseärasus, mis taas puudus soome keeles. Teiselt poolt olen juba mõnda aega püüdnud kaitsta oma seisukohta, et eesti keeles – nagu kõigis teisteski läänemeresoome keeltes, sealhulgas ka soome keeles – pole jälgi oletatavast uurali algkeele minevikutunnusest *ś (vt. näit. Künnap 1998b). Seevastu Tiit-Rein Viitso on jõudnud järeldusele, et „osa põhjaeesti sibilantseid minevikutunnuseid ja kõik liivi sibilantsed minevikutunnused põlvnevad varasemast *ś-lisest minevikutunnusest”. Ta oletab, et teistes läänemeresoome keeltes on *ś-line minevikutunnus väistunud *i-lise minevikutunnuse üldistumise tõttu. (Viitso 1998: 434–435.)

Minu esimene reaktsioon selliste väistumisväidete peale on muidugi see, et traditsionalistidel on alati kõik kõikjal olnud, pärast aga väistunud, kuigi tänapäeval mingit evidentsi sellest kunagisest olemasolust pole. Ma ei oska selliseid väiteid võtta väga tõsiselt. Kuid jäägu nüüd see probleem ning pöördugem tagasi eesti eituspartikli *es ~ is* juurde. Vanimad eestikeelsed tekstid on viinud mind mõttele, et algselt polnud eesti *ei* tingimata mingi olevikuvorm ega *es ~ is* mingi minevikuvorm. Georg Müller, keda võib pidada nähtavasti üsna heaks eesti keele tundjaks, kasutab minevikuliseks peetavat eituspartiklit oma jutluste tekstides 1600–1606 sageli selliselt,

et mineviku väljendamine jääb põhiverbi kanda, näiteks *se-sama Nayszpoel is piddi üchtekit Meest tundma* ('ei pidanud'), *Se Kunningkas Daid is woynuth mitte errakeelda* ('ei võinud', mineviku kesksõnaga). Samasugust kasutust leidub Heinrich Gösekenil 1660, näiteks *minna is olin* ('ei olnud'). Ajakategoorialine määramatus näib laienevat ka olevikuliseks peetavale partiklile *eb ~ ep*, näiteks Mülleril *eb tämä mitte üx palias Inime-ne olli* ('ei ... olnud'.) (Vt. ka Künnap 1994: 84-85.) Mülleri jutluste lauset *eth is mitte üxpeines suhret Laiwat Wyki pæll, moito kaas Saddama siddes saijd errarickututh* võib aga mõista nii, et *is* on siin üldiseks atemporaalseks eitussõnaks, mis ei kuulugi mingi põhiverbi juurde ('ei mitte ükspäinis' või pigem 'ega mitte ainult?').

Kui *es ~ is* pole siis ehk tõesti olnud algselt minevikuvorm, kust siis temas see *s*? Võimalusi on mitu, nimetaksin ehk ainult ühte ja sedagi seoses vaid kõige täbarama olukorraga – lõunaeesti murretes, kus sekundaarsegi *s*-mineviku kasutus on väga piiratud. Siin võiks tegemist olla lihtsalt lõunaeesti oleviku ainsuse 3. pöörde lõpuga -*s*, mis esineb näiteks Võru murdes kujul *kulõss* 'kuulab', *eläss* 'elab' (näited Viitso 1998: 431). Ehk kõlbab see seletus kuidagimoodi ka põhjaeesti *es ~ is* korral, kuigi seal oleks kohasem seletus vist mingi verbaalnominaalne lähtevorm. On ju *ei* lähtevormiks tõenäoliselt verbaalnominaalne **e-pi* ja/ või **e-jä*.

Lõpetuseks rõhutaksin veel kord, et eesti ja soome keel on teineteisest oluliselt erinevad, kusjuures peaksin suurt osa neist erinevusteks igivanadeks, ehk vanemateks kui eesti ja soome keel kahe läänemeresoome (edasi soome-ugri või uurali) keelena.

KIRJANDUS

- Künnap, A. 1994: On the Past Tense of the Negative Auxiliary in the Uralic Languages. – A. Künnap (toim.): *Minor Uralic Languages: Structure and Development*, Tartu. 83–87.
- Künnap, A. 1997: Eesti keele paarist võimalikust igivanast iseärasusest. – Pühendusteos Huno Rätsepale 28.12.1997. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7. Tartu. 134–138.
- Künnap, A. 1998a: *Breakthrough in Present-Day Uralistics*. Tartu.
- Künnap, A. 1998b: On the Uralic *ś-Preterite and *k-Present. – LU XXXIV. 81–86.
- Viitso, T.-R. 1998: Läänemeresoome lihtmineviku minevikust. – Oekeeta asijoo. *Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii*. MSFOu 228. Helsinki. 424–436.

Viron kieltä on Helsingin yliopistossa opiskeltu viime vuosisadalta saakka. Vuoden 1998 marraskuussa tuli kuluneeksi 75 vuotta viron kielen lehtorin viran vakinaistamisesta ja viran ensimmäisen haltijan nimittämisestä.

Juhlan kunniaksi järjestettiin seminaari, jonka esitelmät julkaistaan nyt kirjana.

Tämän kirjan esitelmät kertovat osaltaan siitä, miten monesta näkökulmasta Suomen ja Viron kulttuurien leikkauspisteitä voidaan tarkastella ja miten paljon niitä on.

ISBN 952-5150-35-6

ISSN 0355-0141